

УДК 340.134:342.56

О. Козакевич,аспірант кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Відповідно до ст. 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права та свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. Права людини є не тільки досягненням, але й однією з основних цінностей демократичного суспільства, і саме тому виникає необхідність створення умов для їх належної реалізації, захисту та охорони. Правосуддя посідає важливу роль серед інститутів сучасної держави, оскільки є гарантією й одночасно механізмом захисту прав і свобод людини та громадянина.

Право на доступ до правосуддя є одним із найважливіших прав людини, оскільки втілює в собі механізм захисту всіх інших прав. Від можливості реалізації права на доступ до правосуддя багато в чому залежить існування всієї правової системи. Зазначені аспекти актуалізують необхідність усебічного вивчення права на доступ до правосуддя, визначають важливість зазначеної проблематики, зокрема в загальнотеоретичному ракурсі.

В юриспруденції право на правосуддя розглядається як комплекс найважливіших і через це конституційно закріплених процесуальних прав, покликаних гарантувати захист основних матеріальних прав і свобод людини [2, с. 36]. Право на доступ до правосуддя дотичне до таких понять, як право та

правосуддя. Причому в цих двох поняттях коренем є слово «право», яке розуміється як «правильне, істинне» тощо.

Дослідження категорії «право на доступ до правосуддя» потребує передусім розкриття таких понять, як доступ, доступність. У словнику термін «доступний» має декілька значень: «вільний вхід, дозвіл на вхід; доступний – неприхований, відкритий, такий, що дає кожному вільний доступ» [3, с. 480], «спосіб наближення або входу; право або можливість досягти, використати або відвідати; свобода взаємодії» [4, с. 180].

Доцільним є звернення до англійського аналога поняття «доступ до суду». Англійською слово “access” перекладається як доступ, право доступу; підхід, прохід [5, с. 4], відповідно, словосполучення “access to courts” означає доступ до судових установ, можливість звернення до суду; право на судовий захист.

В юриспруденції категорія доступності часто розглядається в контексті доступності права (законодавства). При цьому підкреслюється, що забезпечення доступності права (законодавства) – це функція держави та, відповідно, її обов'язок. Доступність законодавства передбачає максимально можливе на певному етапі розвитку суспільства наближення особи до законодавства й законодавства до особи, що слугує передумовою існування будь-якого демократичного суспільства. Поняття «доступність закону» зустрічається в практиці Європейського суду з прав людини. Вирішуючи справу «Круслен проти Франції», Суд зазначив, що словосполучення «згідно із законом» передбачає певну якість

останнього, вимагаючи, щоб закон був доступний для особи, щоб вона могла передбачити наслідки його застосування до неї та щоб він не суперечив принципу верховенства права. Отже, Суд пов'язує термін «доступність закону» з певними вимогами до його форми та змісту (чіткість формулювань, передбачуваність наслідків його використання, відповідність верховенству права, тобто чітке встановлення меж дискреційних повноважень, наданих органами державної влади, та спосіб їх здійснення) [6, с. 18–20].

Тож категорія «доступність» може бути застосована для характеристики права як певної системи норм, так і стосовно окремих інститутів правової системи, яка відбиває рівень суспільної потреби в певному інституті, стан її задоволення, а також можливості всіх охочих вільно й безперешкодно звернутися до останнього. Роль держави в забезпеченні доступності певного правового інституту визначається двома вихідними положеннями. По-перше, держава, яка проголошує себе правовою й демократичною, бере зобов'язання забезпечити відповідний рівень особистої свободи індивіда, що неможливо без створення як інститутів, спрямованих на реалізацію творчого, інтелектуального потенціалу особи (наприклад, освіти), так і спеціальних правозахисних (наприклад, суду). По-друге, забезпечення та ступінь доступності інститутів мають визначатися соціальною значимістю того чи іншого інституту.

Право на доступ до правосуддя є незаперечною цінністю сучасної демократії, що ґрунтується на повазі до людської гідності та правах і свободах людини. Розуміння правової природи права на доступ до правосуддя треба розглядати через сукупність певних правових вимог, покликаних забезпечувати чітке здійснення правосуддя. При цьому право на доступ до правосуддя варто розглядати в матеріальному та процесуальному аспектах, які поєднані змістом і процедурою прийняття судового рішення, передбачають спра-

ведливість кожного судового рішення та розгляд кожної справи згідно з визначеними законом етапами. Доступ до правосуддя передбачає судові процедури, які дають можливість встановити істину без упереджень, залякування або політичного тиску, тобто демонструють незалежність, компетентність і неупередженість суду.

Критерії, які дають змогу розмірковувати про доступ до правосуддя, є численними, складними й інколи зазнають змін. Важлива роль за таких умов належить законодавству країни, де ведеться судовий розгляд, міжнародним угодам і договорам про права людини, що укладено країною, нормам міжнародного права.

Право на доступ до правосуддя базується на основі принципу верховенства права. Він вимагає, щоб кожна людина мала рівні права на звернення до суду та щоб під час здійснення правосуддя забезпечувалася справедливість для всіх, незалежно від сторін процесу та від характеру самого розгляду. Комітет із прав людини назвав право на доступ до правосуддя «ключовим елементом» захисту прав людини та процесуальним засобом забезпечення верховенства права. Європейський суд із прав людини аналогічно назвав право на звернення до суду істотним правом, яке займає право на справедливий судовий розгляд у демократичному суспільстві [7, с. 41].

Європейський суд із прав людини, розглянувши справу «Голдер проти Сполученого Королівства» в 1975 р., уперше дійшов висновку, що сама будова ст. 6 була би неефективною, якби вона не захищала права на те, що справа взагалі розглядатиметься. Як наслідок, суд визначив, що ч. 1 ст. 6 Конвенції містить невід'ємне право особи на доступ до суду, це означає, що кожна особа має право на звернення до суду з метою розгляду її справи [8, с.45].

Доступ до правосуддя відображає можливість порушити провадження у справі. Однак він не є абсолютним і може підлягати певним обмеженням. У разі, коли доступ особи до

тугалії», 1990 р.), важкість спору («Де Клерк проти Бельгії», 2007 р.), поведінка сторін («Циммерманн і Штайнер проти Швейцарії», 1983 р.), поведінка влади («Претто проти Італії», 1983 р.). У цивільних справах період, який має оцінюватися з погляду розумності, починається, як правило, з моменту ініціювання розгляду справи в суді, тобто з моменту подачі позовної заяви до суду, однак у деяких випадках до уваги може братися й більш ранній період, наприклад коли попередній адміністративний розгляд справи є обов'язковим і виступає передумовою звернення до суду. Завершення строку розгляду справи пов'язується з набранням рішенням статусу остаточного, включаючи процедури перегляду, а у випадках, коли таке рішення підлягає примусовому виконанню, – і виконання такого рішення [12, с. 422].

Справедливість судового розгляду визначається тим, наскільки об'єктивним та істинним був розгляд певного спору на всіх етапах. «Справедливість» залежить від того, чи було надано заявникам можливості для того, щоб викласти свою позицію у справі й заперечити докази, які, на їхню думку, є помилковими. Крім того, у деяких рішеннях ЄСПЛ можна віднайти позицію, що «справедливий розгляд» містить такі аспекти правосуддя, як змагальний характер процесу («Роу Девіс проти Сполученого Королівства», 2000 р.), рівність сторін («Брандштеттер проти Австрії», 1991 р.), що означає справедливий баланс, відсутність обмежень чи привілеїв, рівність процесуальних можливостей; особиста присутність («Екбатані проти Швеції», 1988 р.) [13, с. 582] та право на публічний розгляд («Кембелл і Фелл проти Сполученого Королівства», 1984 р.) [14, с. 462].

Право на публічний розгляд справи засноване на концепції відкритого та прозорого здійснення правосуддя, яка служить важливою гарантією інтересів окремих осіб і суспільства загалом. Право на публічний розгляд можна ви-

значити як можливість для учасників справи особисто бути присутнім під час судового розгляду, воно лежить в основі діяльності спостерігачів за судовими процесами, оскільки без такого права громадський моніторинг судових процесів було б неможливо реалізувати. Публічний характер судочинства є одним із засобів підтримання суспільної довіри до судів.

Вищезазначені елементи зумовлюють право кожної особи на доступ до правосуддя, стають підґрунтям під час його здійснення, що, безумовно, відповідає вимогам громадянського суспільства. Судова влада оцінюється населенням як справедлива тоді, коли вона застосовує закони, що сприймаються як справедливі, вирішує справи, встановивши істину, достовірно дослідивши фактичні обставини справи, приймає рішення відповідно до з'ясованих у процесі розгляду фактів.

Отже, право на доступ до правосуддя посідає чільне місце серед загально-визнаних прав людини, оскільки відкриває можливості щодо захисту всіх інших прав. Реалізація будь-якою особою цього права залежить від ефективності судових органів, визначає рівень довіри населення до судової системи загалом.

Ключові слова: право на доступ до правосуддя, права людини, право на звернення до суду, незалежний і неупереджений суд.

Стаття присвячена дослідженню права на доступ до правосуддя в загальнотеоретичному аспекті. Проаналізовано сутність, зміст, правову природу, а також складові права на доступ до правосуддя.

Стаття посвящена исследованию права на доступ к правосудию в общетеоретическом аспекте. Проанализированы сущность, содержание, правовая природа, а также составляющие права на доступ к правосудию.

The article is devoted to the study of the right to access to justice in the general theoretical aspect, in which the essence, content of the legal nature, as well as the components of the right to access to justice are analyzed.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Гуренко М.М. Деякі аспекти розуміння гарантій прав і свобод людини та громадянина. Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС України. 2002. С. 33–41.
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Т. 1. М.: Рус. яз., 1981. 699 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Ред. В.Т. Бусел. К., Ірпінь (Київ. обл.): Перун, 2005. 1728 с.
5. *The American Century Dictionary* / Edited by L. Urdang. Warner Books, 1997. 692 p.
6. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Х.: Право, 2008. 304 с.
7. *Справедливое судебное разбирательство в международном праве: юридический сборник*. URL: <http://www.osce.org/ru/odihr/100894?download=true>.
8. Голдер проти Сполученого Королівства: рішення Європейського суду з прав

людини від 21 лютого 1975 р. *Європейский суд по правам человека: Избр. решения: в 2 т. Т. 1* / Под ред. В. А. Туманова. М.: НОРМА, 2000. С. 39–80.

9. *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст* / За ред. О.Л. Жуковської. К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. 960 с.

10. Овчаренко О.М. Доступність судової влади: до визначення поняття. *Проблеми законності: республік. міжвід. наук. зб.* / Відп. ред. В.Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. Вип. 80. С. 168–173.

11. Адріанов К.В. *Правова природа рішень Європейського суду з прав людини*. Право України. 2002. № 3. С. 41–44.

12. Лукайдеc Л.Г. *Справедливое судебное разбирательство (комментарий к п. 1 ст. 6 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод)*. Рос. юстиция. 2004. № 2. С. 8–20.

13. Екбатані проти Швеції: рішення Європейського суду з прав людини від 26 травня 1988 р. *Європейский суд по правам человека: Избр. решения: в 2 т. Т. 1* / Под ред. В.А. Туманова. М.: НОРМА, 2000. С. 582–590.

14. Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства: рішення Європейського суду з прав людини від 28 червня 1984 р. *Європейский суд по правам человека: Избр. решения: в 2 т. Т. 1* / Под ред. В.А. Туманова. М.: НОРМА, 2000. С. 438–469.

